

Лекція №6

Тема: Товарне виробництво. Товар і гроші.

1. **Натуральне і товарне виробництво.**
2. **Товар і його властивості.**
3. **Гроші в системі товарних відносин.**
4. **Функції та види грошей.**
5. **Закони грошового обігу.**

Література: 1) Економічна теорія. Політекономія. /за ред. В.Д. Базилевича – К.: К.: Знання-Прес, 2019, с.59-86; 2) Мочерний С.В. Економічна теорія – К.: Видавничий центр «Академія», 2012, с. 124-128.

1. **Натуральне і товарне виробництво.**

Взаємодія людини з природою в процесі праці відбувається з моменту виникнення людства і в усіх суспільно-економічних формаціях. В одних основною метою задоволення власних потреб, в інших – збагачення, отримання максимального прибутку. Це означає, що суспільне виробництво має різні форми свого вияву: натуральну і товарну.

Історично першим є **натуральне виробництво** – такий тип організації виробництва, за якого люди виробляють продукти для задоволення своїх власних потреб, тобто продукти праці не набувають товарної форми і призначені для особистого та внутрішнього господарського споживання безпосередніми виробниками.

В усіх докапіталістичних формаціях господарство в основному було натуральним. **Основні риси натурального господарства:**

- замкнутість економічної діяльності. Кожна господарська одиниця відокремлена від інших, спирається на власні виробничі та природні ресурси, забезпечує себе всім необхідним для життя, тобто самодостатньою;
- ґрунтується на ручній праці, примітивних засобах виробництва та найпростішій організації праці;
- відсутність обміну. Продукція розподіляється між учасниками господарства і безпосередньо надходить до їхнього особистого й виробничого споживання без зворотних зв'язків;
- панівна форма суспільного виробництва в усіх докапіталістичних формаціях (первіснообщинній, рабовласницькій, феодалській);
- нерозвинутість суспільного поділу праці, відсутність зовнішніх зв'язків між виробниками, універсальність праці, примітивна технологія;
- робоча сила, закріплена за локальними виробничими одиницями, позбавлена мобільності. *Натуральна форма виробництва відповідає такому*

рівню розвитку продуктивних сил і типу відносин власності, які зумовлюють вкрай обмежену мету виробництва та підпорядковують його задоволенню потреб, незначних за обсягом, одноманітних, примітивних за характером;

- експлуатація в антагоністичних формаціях, де панує натуральне виробництво, відбувається у найбільш грубих формах. Вона ґрунтується на позаекономічному примусі, на відносинах особистої залежності.

На зміну натуральній формі господарювання поступово приходить товарна форма виробництва, яка тривалий час існує поряд з натуральною, проникаючи в неї і розкладаючи її. Остаточний розклад натурального виробництва як основної форми господарювання відбувається в епоху пізнього середньовіччя, епоху зародження й прогресу капіталізму. Замкнутість натурального господарства, його відособленість, примітивність капітулюють перед взаємним обміном і прогресом.

Потребу в обміні результатами праці мають і натуральне і товарне виробництво, оскільки в них в тій або іншій формі існує поділ праці. Він виступає загальною умовою обміну незалежно від форми виробництва. *Але якщо в натуральному господарстві обмін здійснюється у вигляді продуктообміну без умови еквівалентності, то товарне господарство об'єктивно вимагає зовсім інших форм обміну. Продукт праці в товарному господарстві призначається не для власного споживання, а для продажу, для обміну через ринок.* Це передбачає постійне економічне спілкування, економічний взаємозв'язок між людьми, що розпочинається з придбання засобів виробництва й закінчується реалізацією готовою продукції, обміном досвідом.

Товарне виробництво – це така форма організації суспільного господарства, за якої продукти виробляються не для споживання їх виробниками, а спеціально для обміну, для продажу на ринку.

- товарне виробництво на відміну від натурального господарства не замкнутою, а відкритою економічною формою господарства;

- в товарному виробництві між виробниками існують не безпосередні господарські зв'язки, а опосередковані через обмін продуктами їхньої праці як товарами;

- виробники економічно вільними у виборі товарів і партнерів;

- товарне виробництво функціонує і розвивається на основі таких економічних законів: закону вартості, закону попиту і пропозиції, закону конкуренції, законів грошового обігу та інших.

Причини, що зумовили виникнення функціонування товарного виробництва:

1) **наявність суспільного поділу праці** (він означає спеціалізацію виробників на виготовлення окремих видів продуктів). Там, де не має суспільного поділу праці, не може бути і товарного виробництва, товарно-грошових відносин. Без поділу праці, без якісної диференціації трудової діяльності виробників обмін результатами їхньої праці буде економічно безглуздим, оскільки всі вони будуть виробляти одні й ті самі види продуктів. *Саме суспільний поділ праці призводить до того, що виробники для задоволення особистих і виробничих потреб повинні обмінювати продукти своєї праці на необхідні для них продукти праці інших виробників. І коли перший суспільний поділ праці (виділення пастуших племен) зробив можливим регулярний обмін між общинами, а другий (відокремлення ремесла від землеробства й скотарства) зумовив зародження товарного виробництва, то третій (виділення торгівлі) сприяв завершенню формування товарного господарства;*

2) **соціально-економічна відокремленість виробників**, яка з моменту розпаду первіснообщинного ладу виступає у формі приватної власності на засоби виробництва. **Економічна відокремленість виявляється передусім у тому, що виробники самі привласнюють результати своєї праці.** Характер відокремленості (повна чи часткова) залежить від панівного типу власності.

Продукти праці протистоять один одному як товари, якщо вони вироблені економічно самостійними виробниками, що самі розпоряджаються результатами своєї праці. Тобто товаровиробник водночас є і товаровласником. *Власник самостійно вирішує на свій страх і ризик, що, де, коли і скільки виготовляти, з ким здійснювати обмін і на яких умовах.* Тобто економічна відокремленість зумовлює наявність сильно визначеного економічного інтересу суб'єкта і свободу вибору ним господарської діяльності.

Таким чином, дві обов'язкові передумови необхідні для виникнення і функціонування товарного виробництва – **наявність суспільного поділу праці та економічного відокремлення виробників.**

І якщо суспільний поділ праці потребує обміну взагалі, то економічна відокремленість виробників вимагає еквівалентного товарного обміну.

Отже, **основними рисами товарного виробництва є:**

- суспільний поділ праці;
- повна соціально-економічна відокремленість виробників;
- економічні зв'язки між товаровиробниками шляхом обміну;
- стихійний характер розвитку.

Розрізняють два типи товарного виробництва: **просте і розвинуте.**

Просте товарне виробництво – це дрібне виробництво індивідуальних самостійних ремісників і селян, що працюють на ринок. Воно було притаманне докапіталістичним суспільствам.

Розвинута форма товарного виробництва – це вищий і ефективніший ступінь товарної організації господарства, заснований на великій приватній власності, найманій праці й машинній індустрії. Притаманна капіталістичному суспільству.

Проста і розвинута форми товарного виробництва мають спільні риси і відмінності.

Отже, в сучасних умовах зростає ступінь загальності товарного виробництва, що зумовлено такими причинами: 1) процесом подальшого поглиблення суспільного розподілу праці, що супроводжується виникненням нових галузей виробництва (електроніка, біотехнологія, космічна техніка, телекомунікації); 2) тенденцією розширення сфери товарних відносин у сфері нематеріального виробництва, що спрямоване на задоволення інтелектуальних потреб людей; 3) зростанням чисельності населення, що викликає розширення ринку найманої праці; 4) завдяки розширенню всесвітніх економічних зв'язків, товарне виробництво дедалі більше набуває всесвітнього характеру.

Товарне виробництво є основою виникнення і розвитку ринкової економіки.

2. Товар і його властивості.

Товар – це продукт праці або інше благо, що задовольняє певну потребу людини й використовується для обміну (купівлі-продажу а ринку).

З визначення товару можна зробити висновок, що він має дві властивості: 1) здатність задовольняти певну потребу людини; 2) придатність для обміну на інші товари.

Перша властивість товару, а саме корисність речі називається споживчою вартістю.

Згідно з класичною теорією найважливішими характеристиками товару є його *споживча вартість і вартість*.

Споживча вартість – це здатність товару задовольняти будь-яку потребу людини.

За способом споживання або використання людьми споживчі вартості поділяються на три основні види: предмети споживання, засоби виробництва й послуги.

Споживчу вартість має будь-який продукт. І в цьому плані можна сказати, що вона є категорію вічною, тобто існує на всіх історичних етапах розвитку суспільства як здатність продукту праці задовольняти потреби тих, хто його виробляє. Але в **товарі** споживча вартість набуває **суспільного характеру**. Це означає, що вона повинна задовольняти потреби не того, хто її виробляє, а того, **хто її купує**. Це в свою чергу означає, що продукт, ставши товаром, повинен мати другу властивість – **спроможність обмінюватися** а інші товари, бо інакше не відбудеться акт його продажу – купівлі.

Ця властивість товару обмінюватися на інші товари отримала назву мінової вартості.

Мінову вартість можна визначити як кількісну пропорцію, в якій один товар обмінюється на інший.

Обмін товарів у певних пропорціях означає, що між товарами різної споживчої вартості є щось спільне, що їх об'єднує.

Цим спільним, що дає можливість порівнювати товари в обміні є праця, затрачена на їх виробництво.

Праця, що виробляє товари, створює другу властивість товару – вартість.

Вартість товару – це уречевлена в товарі суспільна праця виробника.

Отже, мінова вартість – це форма, кількісна пропорція, в якій один товар обмінюється на інший. Вартість же як втілена в товарі праця є основою цієї пропорції, змістом процесу обміну.

Таким чином, *товар має двоїсту природу: він являє собою єдність споживчої вартості та вартості*. Мінова вартість є формою, в якій вартість проявляється на ринку.

Наведена вище концепція товару і його властивостей в економічній науці відома як теорія трудової вартості (А.Сміт і Д. Рікардо). Однак у сучасній неокласичній економічній теорії виділяють і інші властивості товару: корисність, цінність, рідкість.

Корисність, на відміну від споживчої вартості, поняття суб'єктивне, індивідуальне для кожної людини. *Один і той самий товар з однаковою споживчою вартістю може мати зовсім різний ступінь корисності для окремих споживачів. Наприклад, корисність хліба різна для ситої і голодної людини, цигарки – для людини, що палить, і тієї, яка не палить.* Але всі

товари, незалежно від їхньої корисності для кожної окремої людини, не втрачають своєї об'єктивної основи – споживчої вартості.

Цінність. Люди, купуючи ті чи інші товари, тим самим ніби оцінюють ступінь їх корисності для себе. Цінність має лише те, що цінним в очах покупця.

Поєднання вартості і цінності та їх суспільне визнання відбивається в ціні. Ціну можна вважати формою грошового вираження вартості й цінності товару.

Рідкість – характеристика економічних благ, що відображає обмеженість ресурсів для задоволення безмежних потреб суспільства. Більшу цінність мають ті блага, що обмежені.

Наприклад, вода має більшу корисність для людини, ніж діамант. Але води достатньо, а діамантів мало. Тому діаманти, корисність яких набагато менша для задоволення життєвих потреб, адже без них можна взагалі обійтися, оцінюються людьми дорожче, ніж вода.

3. Гроші в системі товарних відносин.

«Гроші всюди присутні, і якщо порушити грошовий обіг, порушиться нормальне функціонування усього господарського організму» Мілтон Фрідмен.

Гроші мають багато тисячолітню історію. Це складний і найважливіший елемент ринкової економіки. Гроші або грошова форма вартості є засобом вираження вартості всіх товарів за розвинутого виробництва. Але перед тим, як вартість того чи іншого товару знайшла свій вираз у грошовій формі, вона пройшла тривалий і складний шлях розвитку.

Зрозуміти економічну сутність грошей можна лише на основі всебічного розуміння причин їх виникнення та закономірностей розвитку.

Існують дві основні концепції, що пояснюють причини виникнення грошей: **раціоналістична і еволюційна.**

Раціоналістична - пояснює виникнення грошей як результат домовленості між людьми про введення спеціального інструмента (грошей) для здійснення обміну товарів.

Еволюційна – стверджує, що гроші виникли стихійно, незалежно від волі людей, у результаті тривалого еволюційного розвитку суспільного поділу праці, товарного виробництва та обміну.

А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс були засновниками еволюційної теорії. Вони стверджували, що на ранньому етапі людського суспільства появі грошей передувала епоха натурального (бартерного) товарообміну (T1-T2), коли T1 виражав свою вартість у протиставленому йому товарі

еквіваленті T2. При бартері необхідно знайти партнера, у якого є те, що вам треба, а він повинен хотіти те, що ви пропонуєте для обміну. Але в міру розвитку товарного виробництва і насичення ринку товарами, прямий товарообмін дедалі ускладнювався, інтереси учасників товарної угоди не збігалися.

Необхідно було знайти товар, який би відповідав інтересам усіх учасників обмінних операцій, найбільш ходовий за своїми споживчими властивостями, тобто був загальним еквівалентом. Це були худоба, хутро, сіль, риба, зерно, чай, рис, залізо, мідь, бронза. З подальшим розвитком товарним відносин роль товару-посередника, який виконував функцію загального еквівалента, закріпилася за дорогоцінними металами – сріблом та золотом, а згодом тільки за золотом.

Золото стало краще інших товарів виконувати роль загального еквівалента і називатися грошима завдяки своїм природним властивостям (рідкісність, висока вартість, тривалість зберігання, здатність до приймання скрізь).

З появою грошей увесь товарний світ розділився ніби на два полюси: на одному знаходяться всі звичайні товари, на другому – особливий товар – гроші, що виконують роль загального еквівалента а мають **абсолютну ліквідність (здатність до реалізації)**.

Гроші сприяли трансформації бартерного товарообміну (T1 – T2) у товарно-грошовий обіг (T1 – Г – T2).

Гроші – це особливий товар, який виконує роль загального еквівалента (всезагальної обмінюваності), виступає посередником в обміні товарів і виражає економічні відносини між людьми з приводу виробництва та обміну товарів.

Основні властивості грошей:

1. Гроші виконують роль загального еквівалента, своєрідного економічного «мера», за допомогою якого решта товарів вимірюють свою вартість.

2. Гроші набувають загальної споживчої вартості, яка полягає у їхній здатності обмінюватися на всі інші товари, тобто вони мають абсолютну ліквідність.

3. Гроші виражають певні економічні відносини, які виникають між товаровиробниками з приводу обміну продуктами праці через ринок.

4. Функції та види грошей.

Найповніше суть грошей розкривається в їхніх функціях.

Гроші виконують 5 функцій: міру вартості, засобу обігу, засобу утворення скарбів і нагромадження, засобу платежу, світових грошей.

З названих функцій найбільшу значимість має перша – *міра вартості, яка полягає у здатності грошей як загального еквівалента вимірювати вартість усіх інших товарів, надаючи їй форму ціни.*

З середини ХХ ст. відповідно до рекомендації МВФ був повністю припинений обіг золотих грошей і їх конвертація на паперові гроші.

У функції засобу обігу – гроші виконують роль посередника в обміні товарів і забезпечують їхній обіг. З появою грошей товарний обмін (Т - Т) набирає форму товарного обігу (Т – Г – Т). В ході нього гроші переходять від одних людей до інших і відбувається грошовий обіг. В цій функції гроші є посередником при обміні товарів, тому реальний грошовий матеріал можна замінити. Так виникають паперові гроші – це знаки, символи, представники повноцінних(золотих) грошей в обігу, що наділені державною владою примусовим курсом обігу. Паперові гроші не мають власної вартості, оскільки затрати на їх виготовлення не значні, але мають купівельну спроможність.

Монета – зливочок грошового металу певної ваги, форми, проби та номіналу, узаконений державою як засіб обігу.

Функція засобу платежу полягає в обслуговуванні грошима погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.

З розвитком товарного обігу час реалізації товару не співпадає з часом оплати за нього. Це означає, що товар продається в кредит. Для того, щоб вернути борг, треба накопити гроші. Тому вони служать засобом платежу. У ролі грошей, як засобу платежу, все частіше виступають кредитні картки. Гроші виконують цю функцію тоді, коли здійснюють власний рух. (оплата зарплати, оплата житла, комунальних послуг, сплата податків, повернення позик). На основі цієї функції виникли кредитні гроші – вексель, банкнота, чек.

Функцію утворення скарбу виконують ті гроші, які виходять з обігу, тимчасово переривають свій рух, нагромаджуються і перетворюються на скарб у своїй золотій або срібній «плоті». Це пояснюється тим, що золото має стабільну вартість.

Функція світових грошей полягає в обслуговуванні грошима міждержавних економічних відносин, пов'язаних з розрахунками за зовнішньоторговельні операції, наданням кредитів та іншими угодами. Первісно цю функцію виконувало тільки золото, сьогодні це валюти тих країн, які на даному етапі відіграють ключову роль в світовій економіці.

Види грошей:

- **товарні гроші або гроші з благородних металів** виконують роль загального еквівалента через те, що були втіленням людської праці, тобто мали вартість.;

- **кредитні гроші** – це гроші, які замінюють в обігу реальні гроші. Кредитно паперові гроші – це всі види грошей, які не мають внутрішньої вартості. До них входять різні види грошей, які об'єднуються в дві великі групи: готівкові й безготівкові (депозитні гроші);

- **паперові гроші** – це грошові знаки, які випускаються в обіг з метою заміни металевих грошей. Вперше вони з'явилися у Китаї. *Спочатку паперові гроші виступали у вигляді казначейських білетів, тобто грошових знаків, які випускалися державним казначейством для власних потреб і наділялися примусовою купівельною спроможністю. Починаючи з ХУІІ ст.. паперовий обіг поповнюється банківськими білетами – банкнотами;*

- **банкноти** - це вексель банку. Спочатку банкноти випускалися комерційними банками й були розмірними на золото. З середини ХІХ ст. з'являються нерозмінні банкноти (випускаються центральними банками). Саме вони і є основою сучасної грошової системи;

- **безготівкові гроші** – це вид кредитних грошей. Основою їх є депозит - тимчасово вільний грошовий капітал, поміщений на поточний рахунок банку. *Рух безготівкових грошей здійснюється за допомогою кредитних засобів обігу і платежу: векселів, платіжних доручень, розрахункових чеків, кредитних карток, електронних грошей;*

- **електронні гроші** – це безготівкові гроші, в основі обігу яких лежить нова технологія, яка дозволяє переказувати гроші за допомогою електронних розрахункових систем.

5. Закони грошового обігу.

Гроші, яка відомо, здійснюють постійний рух.

Безперервний рух грошей, що виконують функції засобу обігу і засобу платежу називається грошовим обігом.

Грошовий обіг – це рух грошей у готівковій чи безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів і нетоварні платежі в господарстві.

Обіг грошей здійснюється на основі властивих йому законів.

Один з найважливіших є закон, який визначає кількість грошей, необхідних для обігу.

Закон грошового обігу передбачає, що протягом певного періоду в обігу має бути певна, об'єктивно зумовлена грошова маса. Він

з'ясовує внутрішні зв'язки між кількістю грошей в обігу і масою товарів, рівнем цін, швидкістю обороту грошей.

Згідно з ним маса грошей, що функціонує як засіб обігу, прямо пропорційна сумі цін усіх товарів і обернено пропорційна числу оборотів грошових одиниць, тобто вона визначається трьома факторами: кількістю товарної маси, рухом цін на товари і швидкістю обігу грошей.